

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL BASIS FOR THE PREVENTION AND CORRECTION OF PROFESSIONAL DEFORMATION OF TEACHERS

Muxtarova Mavjuda Abdurazakova¹

¹ Master of TerDU Pedagogical Faculty

<https://doi.org/10.5281/zenodo.4898824>

ARTICLE INFO

Received: 20th May 2021

Accepted: 25th May 2021

Online: 30th May 2021

KEY WORDS

pedagogical, deformation, occupational deformation, correction, psychomotor, stereotype, motive, reactive actions, preventive measures.

PEDAGOG XODIMLARNI KASBIY DEFORMATSIYALARINING OLDINI OLISH VA KORREKSIYALASHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Muxtarova Mavjuda Abdurazakova¹

¹TerDU Pedagogika fakulteti magistranti

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-May 2021

Ma'qullandi: 25-May 2021

Chop etildi: 30-May 2021

KALIT SO'ZLAR

pedagog, deformatsiya, kasbiy deformatsiya, korreksiya, psixomotor, stereotip, motiv, reaktiv harakatlar, profilaktik chora-tadbirlar.

ABSTRACT

This article discusses the issues of prevention of professional deformations that occur in the process of teachers' work.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada pedagoglarning faoliyat jarayonida yuzaga keladigan kasbiy deformatsiyalarning oldini olish masalalari haqida fikr yuritiladi.

Ma'lumki, mehnat inson ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kasbiy faoliyatning har xil turlariga kelsak, turli kasblarning kasbiy kasalliklariga olib keladigan ko'plab kasblar guruhi mavjudligi tan olingan. Ko'p yillar bir xil kasbiy faoliyatni bajarish professional charchoqning paydo bo'lishiga, faoliyatni bajarish usullarining repertuarining yomonlashishiga, kasbiy ko'nikma va

qobiliyatlarning yuqolishi va ish qobiliyatining pasayishiga olib keladi. Professional deformatsiyalar professional moslashuvdan kelib chiqadi. Professional deformatsiya - lotincha deformatio so'zidan kelib chiqadi, bu tarjimada "buzilish, disfiguratsiya" degan ma'noni anglatadi, shubhasiz, salbiy ma'noga ega. Kasbiy deformatsiya - agar u har kuni o'zi ishlamasa, kasbiy faoliyatida shaxsning

rivojlanishi bilan ob'ektiv ravishda yuzaga keladigan hodisa. Boshqa kasblardan farqli o'laroq, bitta xodimning deformatsiyasi hamkasblariga "soya solmaydi" va ularning ishlarining ijtimoiy ahamiyatini tenglashtirmaydi. Bu yerda bir kishining xatolari o'zlarini jamoatchilik ongida barcha xodimlarning yetishmasligi sifatida namoyon qiladi va tegishli stereotipni keltirib chiqaradi. Kasbiy deformatsiyalar qisqa vaqt ichida sodir bo'lmaydi, bu yillar talab qiladi.

Kasbiy faoliyat natijasida o'zgarishlar:

- Mutaxassislik faoliyati;
- Energiya zaxiralar darajasi;
- Psixomotor reaksiyalarning faolligi;
- Atrofdagi odamlar bilan munosabatlarning tuzulishi;
- Professional masalalar bo'yicha pozitsiya;

Bundan tashqari, tashqi stimullarga nisbatan psixika va tananing barqarorligi o'zgaradi. Ijoiy-ruhiy xislatlarning pasayishi yoki zaiflashishi qayd etiladi.

Professional deformatsiyalar barcha odamlarda uchraydi, ammo ular doim ham ham muammoni tuzatishni talab qiladigan xususiyatga ega emas. Deformatsiyaning og'irlik darajasi va ularning shaxs, fuqaro va oila a'zosi sifatida inson hayotiga ta'siri muhim ahamiyatga ega. Ishdagi hissiy stress qanchalik baland bo'lsa, deformatsiyalar paydo bo'lish ehtimoli shunchalik yuqori. O'z navbatida, ish tajribasi o'sib borishi bilan hissiy vaziyat ko'pincha tushkunlikka tushadi. Buzulishlar charchoqning natijasi bo'lishi mumkin. Bu ishda kuchaygan hissiyot fonida yuzaga keladigan va tirnash xususiyati,

xavotir, haddan tashqari qo'zg'alish va asabiy tushkunlik bilan kechadigan beqaror ruhiy holat. Natijada, ishdan charchash, qoniqmaslik, o'sish istiqbollarinig yuqotish, shaxsning kasbiy halokati (deformatsiyasi)ga olib keladi. Kasbiy deformatsiyalar fenomeni birinchi marta XX asrning 60-yillarida tasvirlangan. Hammasi o'qituvchilik kasbini o'rganish bilan boshlandi. Bugungi kunda ma'lumki, kasbiy deformatsiyalar ko'pincha "shaxs-shaxs" (sotsionomik kasblar) kasblarida uchraydi. Bu yaqin hamkorlik, mutaxassis va mijozlarning bir-birlariga o'zaro ta'siri natijasida uchraydi.

"Kasbiy deformatsiya" atamasini birinchi marta Pitirim Sorokin tomonidan kasbiy faoliyatning odamga salbiy ta'sir ko'rsatishi sifatida kiritildi. S.G.Gellershteyn (1930), A.K.Markova (1996), E.F.Zeer (1999-2003), S.P.Beznosov (2004), R.M.Granovskaya (2010), S.A.Drujilov (2013) kabi olimlar asarlarida kasbiy deformatsiyalar va ularning xususiyatlari tasvirlangan. 1930-yillarda S.G.Gellershteyn ta'kidlaganidek: "faol va reaktiv harakatlarni bajaradigan xodimda birinchi ruhiy deformatsiyalar keyin tana deformatsiyalari uchraydi"¹, deydi.

A.K.Markova: "shaxsning kasbiy deformatsiyasiga, o'qituvchining yoshga(qarilik) bog'liq o'zgarishlar, kasbiy charchash, qiyin va chidab bo'lmas sharoitlar, uzoq muddatli stressli vaziyatlar mehnat va kasbiy o'sish inqirozlarini olib keladi"²-deb ta'kidlaydi. Kasbiy deformatsiya - bu kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan va uning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan o'zgarishlar tizimidir. Shaxsning kasbiy va shaxsiy xatti-

¹ S.G.Gellershteyn. "Osnovnie techeniya psixologii" / S.G.Gellershteyn, L.S.Vigotskiy. M.: gosizdat, 1990.264 s.

² A.K.Markova. "Psixologiya professionalizma" / A.K.Markova M.: Mejdunarodniy gumanitarniy fond "Znanie" 1996. 312 s.

harakatlarida nomaqbul fazilatlarining paydo bo'lishidir.

Kasbiy deformatsiya turlari E.F.Zeer va E.E.Somanyuklarning tadqiqotlariga ko'ra kasbiy deformatsiya 4 ko'rinishda amalga oshadi:

1. Umumkasbiy deformatsiya – “odam-odam” tipidagi kasblarga xosdir. Ushbu shaxs xususiyati va kasbiy faoliyat bilan bog'liq holat ish stajiga ham aloqador bo'lishiga qaramay deformatsiyaning darajasi turlicha kechadi. Masalan, shifokorlarda bemor shikoyatlariga nisbatan emotsional indifferentslikni aks ettiruvchi “qayg'urishdan charchash” sindromi namoyon bo'ladi. Umumkasbiy deformatsiya xususiyatlarining jamlangan holda namoyon bo'lishi ma'lum kasb egalarining bir-biriga o'xshashiga va tanishning osonlashuviga olib keladi.

2. Maxsus kasbiy deformatsiya – kasbning ma'lum mutaxassisliklariga moslashish jarayonida sodir bo'ladi. Har qanday kasb bir qancha mutaxassisliklarni o'z ichiga oladi. Har bir mutaxassislik o'zining deformatsiyalari yig'indisiga ega. Masalan, tergovchida shubhalanuvchanlik, operativ ishchida faol agressivlik va h. Turli mutaxassisliklarga ega shifokorlarda ham o'ziga xos deformatsiya hosil bo'ladi.

3. Kasbiy - tipologik deformatsiya – shaxsning individual psixologik xususiyatlari (temperament, xarakter, qobiliyat) hamda faoliyatlarining psixologik tuzilishi o'rtasidagi aloqadorlikka asoslanadi. Buning oqibatida quyidagi xususiyatlar namoyon bo'lishi mumkin:

- shaxsning kasbiy yo'nalganlik deformatsiyasi: faoliyat motivatsiyasining o'zgarishi (motivning maqsadga

yo'naltirilganligi), qadriyatlar tizimining qayta tuzilishi, pessimizm, yangiliklarga ishonchsiz munosabat.

- ma'lum bir qobiliyat asosida shakllangan deformatsiya (tashkilotchilik, kommunikativlik, intellektuallik va b.). Masalan, talabgorlik darajasining oshishi, o'ziga-o'zi yuqori baho berish, narsissizm.

- xarakter xususiyatlariga asoslangan deformatsiya: indifferentslik, lavozimga intilish, rolli ekspansiya, dominantlik. Deformatsiyaning ushbu guruhi turli kasb egalarida shakllanadi va ma'lum bir kasbiy yo'nalishga ega emas.

4. Individuallashtirilgan deformatsiya – uzoq yillar davomida olib borilgan kasbiy faoliyat natijasida ma'lum bir kasbiy muhim, ba'zan nomuhim xususiyatlar ham shakllanishi mumkin. Bu holatlar haddan ziyod mas'uliyatlilik, o'ta vijdonlilik, giperaktivlik, kasbiy fanatizm va entuziazm ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin³.

Deformatsiya qanday qilib namoyon bo'ladi? O'qituvchining deformatsiyasi vaqt o'tishi bilan u talabalar ishida xatolarni sun'iy ravishda qidirishni boshlaydi. Uyda u oila a'zolari, qarindoshlar, tanishlar, ularni baholash uchun fitna uyushtirishda davom etmoqda (hisob-kitoblar aqli rassomlar!). Bu shuni ko'rsatadiki, bu ko'chada shunchaki kelgan chet el aholisining baholari va harakatlarini keltirib chiqaradi: u ularning xatti-harakatlarining fikrini baholaydi, ta'lim etishmasligiga g'azablanadi.

Yosh avlodni shakllantiruvchi shaxs sifatida o'qituvchi kasbiga alohida e'tibor qaratiladi. O'qituvchilik kasbi boshqa har qanday kasb

³ E.F.Zeer. Kasblar psixologiyasi: o'quv qo'llanma, 4-nashr. Moskva. MIR jamg'armasi. 2006 yil.

singari xodimning tanasini kasbning o'ziga xos xususiyati tufayli turli ta'sirlarning ta'siriga qarshi turishga majbur qiladi, bu tashki stimullarni va bajariladigan faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Ta'kidlanishicha, o'qituvchilik kasbi salbiy hodisaga eng ko'p moyil bo'ladi. Har bir kasbning o'zi shug'ullanadigan o'ziga xos "mavzu"si bo'ladi, o'qituvchilik kasbida esa "mavzu" turli-tuman bo'ladi, u talabalar bilan o'zaro munosabatda bo'ladi. Kasbiy deformatsiyani boshdan kechirgan o'qituvchi talaba bilan qanday munosabatda bo'ladi? U talabaga qanday ta'sir qiladi?

O'qituvchilik kasbi ommaviyligi va ijtimoiy ahamiyatga egaligi bilan kasblar ichida ajralib turadi. Pedagogik faoliyatda o'qituvchi o'quvchilar, ularning ota-onalari, hamkasblari bilan doimiy aloqada bo'ladi, bu o'qituvchidan axloqiy javobgarlikni talab qiladi. Bugungi kunda sifatli ta'lim xizmatlariga, chuqur bilimli, malakali, zamonaviy pedagogik ta'lim texnologiyalaridan xabardor pedagoglarga ijtimoiy talab kundan-kunga ortib bormoqda. Bu o'qituvchilardan chuqur bilimni, kreativ tafakkurni, ta'limga innovatsion yondashuvni, xorijiy tajribaga ega bo'lishni, yuksak intellektual salohiyatni talab qiladi. Natijada, pedagogik faoliyatda kasbiy deformatsiyalarning paydo bo'lish ehtimoli ortib bormoqda.

O'qituvchilarning kasbiy deformatsiyasi - bu to'g'ridan-to'g'ri xavf omilidir, bu ham o'qituvchining, ham butun ta'lim tizimining samaradorligi va raqobatbardoshligini pasayishidir. Shuning uchun ta'lim sifatini boshqarishda o'qituvchilarning kasbiy deformatsiyasini oldini olish muammosi dorzarb bo'lib qolmoqda.

Kasbiy deformatsiyaning muhim sabablaridan biri bu mehnat taqsimoti va tobora torayib

borayotgan mutaxassislar, kundalik ish, yillar davomida odatiy muammolarni hal qilish, kasbiy bilimlarni yangilab borish kasbiy streotiplarni shakllantiradi.

O'qituvchilarning axloqiy deformatsiyalarining sabablari juda ko'p bo'lishi mumkin. Avvalo, individual omillararni ta'kidlash lozim. Yosh o'qituvchilarda "kasbiy deformatsiya"ga moyillik quyidagi sabablar bilan izohlanadi:

- ota-onalar va hamkasblariga ishonchsizlik;
- haqiqat va taxminlar o'rtasidagi tafovut;
- talabalar bilan muloqot kilishda zaruriy tajribaning yo'qligi.

Yosh o'qituvchilar ko'pincha bu har doim ham oqlanmasligini anglamagan holda ko'p mehnat qilishga tayyor. Bir faoliyatdan ikkinchisiga o'tib, xatolarni tahlil qilar ekan, ular nima uchun o'quvchilar uni tinglamasliklarini tushunib yetmaydilar.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, kasbiy deformatsiyaning tez-tez uchraydigan sabablaridan biri - bu mutaxassis bilan aloqada bo'lishga majbur qilinadigan o'ziga xos atrof-muhit, shuningdek uning faoliyatining o'ziga xos xususiyatidir.

Pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan kasbiy deformatsiyani keltirib chiqaruvchi sabablarga quyidagilarni ham kiritish mumkin. Bular:

- shaxslarni professional darajada o'zgartirishga urinish;
- faoliyatning mohiyatini va maqsadlarini anglashning yetishmasligi;
- ushbu sohada ishlash istagi yo'qligi;
- o'ziga ishonch hissining yetishmasligi;
- noto'g'ri intizom;
- zaif nazorat, boshqaruv tomonidan qat'iy talablarning mavjud emasligi;

■ xodimning rasmiy ish bilan ortiqcha yuki;

Kasbiy deformatsiyaning oldini olish - bu kasbiy deformatsiyaning dastlabki shartlari va namoyon bo'lishining rivojlanish ehtimolini kamaytirishga qaratilgan profilaktik choralar majmui. Ongni boshqarish texnikasini puxta egallash, faoliyatning bir turidan ikkinchisiga o'tish qobiliyatini rivojlantirish, iroda kuchini mustahkamlash, eng muhimi, stereotiplar, me'yorlar, naqshlarga yopishib qolmaslik va vaziyatga qarab, real vaqtda, shoshilinch sharoitlarga qarab harakat qilish kerak.

Kasbiy deformatsiyani oldini olishda, kasbiy deformatsiyani keltirib chiqaruvchi sharoitlarini aniqlash va ularni o'z vaqtida bartaraf etishga qaratilgan bir qator profilaktik chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi. Kasbiy axloqiy deformatsiyalarga to'qnash kelmaslik uchun aqlni nazorat qilish texnikasini o'zlashtirish, standartlarga va stereotiplarga e'tibor qaratish lozim. Zudlik bilan shartlar asosida vaziyatni o'ylab, harakat qilishni davom ettirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.G.Gellershteyn. "Osnovnie techeniya psixologii" / S.G.Gellershteyn, L.S.Vigotskiy. M.: gosizdat, 1990. 264 s.
2. A.K.Markova. "Psixologiya professioanalizma" / A.K.Markova M.: Mejdunarodniy gumanitarniy fond "Znanie" 1996. 312 s.
3. E.F.Zeer. Kasblar psixologiyasi: o'quv qo'llanma, 4-nashr. Moskva. MIR jamg'armasi. 2006 yil.
4. [https:// sun-breeze.ru/uz/business/xarakteristiki-professionalnaya-deformatsiya/](https://sun-breeze.ru/uz/business/xarakteristiki-professionalnaya-deformatsiya/)